
SPECIAL PEDAGOGY AND ITS DEVELOPMENT IN SERBIA

Radomir Arsić

University of Pristina-Kosovska Mitrovica, Faculty of Teacher Education in Prizren-Leposavic
radomir.arsic@pr.ac.rs

Ljubica Isaković

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

Abstract: The existence of persons with disabilities in human society has created an objective need to create a special pedagogy as a discipline that, after centuries of isolation and marginalization of persons with disabilities, as well as their exclusion from all social movements, will equally accept them as members of society.

Special pedagogy studies the upbringing of those categories of persons in need of special educational work due to mental deficiencies or lack of somatic organs and their functions, or functional disorders caused by improper social contact or social environment deficiency.

The practice and theory of special pedagogy in Serbia has lasted from the beginning of the Serbian state in the Middle Ages until today. In the last few years, a third phase has begun, and principles-based education reforms have been launched to promote an inclusive approach in which children have the opportunity to choose according to their potentials, abilities and talents, while avoiding discrimination based on prejudice and stereotypes.

Keywords: disabled people, special pedagogy, education, upbringing, inclusion.

SPECIJALNA PEDAGOGIJA I NJEN RAZVOJ U SRBIJI

Radomir Arsić

Univerzitet u Prištini-Kosovskoj Mitrovici, Učiteljski fakultet u Prizrenu-Leposaviću
radomir.arsic@pr.ac.rs

Ljubica Isaković

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Rezime: Egzistiranje invalidnih lica u ljudskom društvu stvorilo je objektivnu potrebu za stvaranjem specijalne pedagogije kao discipline koja će posle viševjekovne izolacije i marginalizacije osoba sa invaliditetom, kao i njihovog izopštavanja iz svih društvenih tokova, ravnopravno ih prihvatiti kao članove društva.

Specijalna pedagogija proučava vaspitanje one kategorije lica kojima je potreban specijalni vaspitno-obrazovni rad zbog psihičkih deficijentnosti ili nedostatka somatskih organa i njihovih funkcija, ili pak funkcionalnih poremećaja prouzrokovanih nepravilnim socijalnim kontaktom ili deficijentnošću socijalne sredine.

Praksa i teorija specijalne pedagogije u Srbiji traje od postanka srpske države u srednjem veku pa sve do danas. Poslednjih nekoliko godina, počela je treća faza i pokrenute su reforme obrazovanja zasnovane na principima koji promovišu inkluzivni pristup u kome deca imaju mogućnost izbora u skladu sa svojim potencijalima, sposobnostima i talentima, pri čemu se izbegava diskriminacija zasnovana na predrasudama i stereotipima.

Ključne reči: invalidi, specijalna pedagogija, obrazovanje, vaspitanje, inkluzija.

UVOD

Egzistiranje invalidnih lica u ljudskom društvu stvorilo je objektivnu potrebu da se i ona obuhvate staranjem pa zatim i vaspitanjem kako bi se njihovi preostali potencijali ili mogućnosti iskoristili da se stvori jedna psihofizička ličnost adekvatna društvu u kome egzistira. Prema tome, specijalna pedagogija ima svoju tradiciju i evolutivan put koji čini sadržaj teorije i prakse nje kao nauke. Za razliku od drugih pedagoških disciplina u izgradnji specijalne pedagogije učestvuju, pre svega humanitarne nauke, medicina i socijalna politika znatno više nego što je to u drugim pedagoškim granama. Posle viševjekovne izolacije i marginalizacije osoba sa invaliditetom, kao i njihovog izopštavanja iz svih društvenih tokova, koje su se događale u istorijskom razvoju društva, pre svega u praistoriji, starom veku i srednjem veku dolazimo do novog veka, kada se može govoriti o zbrinjavanju ovih osoba, doba feudalizma kada se pojavljuju začeci organizovane brige i njihovog obrazovanja, da bi u doba kapitalizma, naročito po završetku Prvog svetskog rata, usledio novi podsticaj u smeru sveobuhvatnog sistemskog prihvata i integrisanja ovih osoba u školovanje.

Ovo prisustvo medicine i socijalne politike u formiranju specijalne pedagogije kao nauke, učinilo je njen put drugačijim jer je ona naginjala čas medicini, čas pedagogiji. Ovo se najbolje vidi u nazivima koji su se koristili u njenom nazivanju: pedagogika lečenja, terapijska pedagogija, pedopatologija, defektologija, kada se oslanjala na medicinu, odnosno pedagogika za anormalno sposobnu decu, pedagoška patologija, pedagoška terapija, nauka o vaspitanju anormalne dece, pedologija, defektološka pedagogija, pedagogija defektne dece, ortopedagogija, pedagogija ometene dece, i najzad specijalna pedagogija kada se oslanjala na pedagošku teoriju i školsku empiriju (Савић, 1966:8).

Danas specijalna pedagogija proučava vaspitanje one kategorije lica kojima je potreban specijalni vaspitno-obrazovni rad zbog psihičkih deficijentnosti ili nedostatka somatskih organa i njihovih funkcija, ili pak funkcionalnih poremećaja prouzrokovanih nepravilnim socijalnim kontaktom ili deficijentnošću socijalne sredine. Današnja definicija glasi da je specijalna pedagogija pedagoška disciplina u vaspitnom procesu osoba sa posebnim potrebama. Specijalna pedagogija istražuje uslove i zakonitosti nastanka teškoća u razvoju i poremećaja u društvenoj integraciji radi unapređenja specijalnog vaspitanja u svim oblicima i stepenima oštećenosti, životnim dobima i institucijama (Hrvatska enciklopedija, 2009). Zbog toga sve mere koje preduzima specijalna pedagogija idu u dva pravca: u pravcu reedukacije, gde je u pitanju kompenzacija i poboljšanje oštećene funkcije analizatora treningom koji se izvodi timski; i rehabilitacije kao sistema mera u uspostavljanju pređašnjeg stanja u cilju vraćanja osesposobljenom licu veru u samog sebe i omogućavanja da se ono oseti ravnopravnim i punopravnim građaninom svoje zemlje, dajući mu i obezbeđujući mogućnost da se aktivno uključi u produktivni život (Vlahov, 1956). Znači, predmet brige specijalne pedagogije je zdravstveno ili socijalno hendikepirani pojedinac, kome je potrebna podrška koja je usmerena na njegovo vaspitanje, obrazovanje, radno osposobljavanje kao i celokupno socijalno uključivanje.

Ovo, shvatanje se bitno razlikuje od ranijih učenja, odnosno od pedagogije lečenja (Heilpädagogik) i pedopatologije, koja je pri objašnjavanju zadataka specijalne pedagogije imala u vidu samo istrgnutu defektnu ličnost i njen nedostatak, posmatrala tu ličnost izolovano od životne stvarnosti, pridržavajući se pri tome Virhovljevih celularnih statičko-bioloških koncepcija (Савић, 1966:9). Hanzelman (Hanselman, 1956) čak izbegava i da definiše specijalnu pedagogiju, koju on naziva ortopedagogiju, već joj daje samo njenu deskripciju: Ortopedagogija u svojoj biti vodi brigu o specijalnom odgoju i specijalnoj nastavi i, konačno. Nezi dece i omladine koji su po svojoj prirodi nedovoljno razvijeni i poremećani, a uz specijalnu liječničku pomoć za lečenje telesnih i mentalnih defekata i negu dečje mladalačke ličnosti. Zeman (prema Савић, 1966:9) proširuje ovu definiciju dodajući da je to nauka o nenormalnoj deci – pedopatologija uzima u obzir decu koja nemaju sva čula, to jest nemu, gluvu, gluvonemu, znatno naglunu, slepu, vrlo kratkovidu, gluvu i u isto vreme slepu, slepu i u isto vreme gluvonemu, decu koja nemaju sva čula i istovremeno su slaboumna i bogaljasta. Decu duševno nenormalnu, tj. duševno bolesnu, duševno slabu, slaboumnu, moralno posrnulu, moralno načetu i moralno ugroženu. Telesno bogaljastu, bolesnu, tuberkuloznu. U svim definicijama pedopatologije, ističe se samo objekat vaspitanja, njegov defekt ili nedostatak, a ne vidi se jedinstvo psihofizičke ličnosti defektnog sa spoljnim svetom niti njegove preostale pozitivne mogućnosti. Dalje, kako navodi Skala zadatak pedagogije lečenja, sada nije više samo vaspitavati i obrazovati defektnu decu, nego i utvrditi, ublažiti i odstaniti teškoće i greške u vaspitanju. Zbog toga je specijalna pedagogija još definisana i kao terapijska pedagogija odnosno teorija pedagoškog lečenja ili teorija o terapijskom vaspitanju.

Najzad, treba napomenuti i da se Čuturilo (1937) u svojoj knjizi Pedagogika ili nauka o vaspitanju, u delu O nenormalnoj deci i njihovom vaspitanju, zalagao za termin pedagoška terapija, obrazlažući da medicina i pedagogija moraju ići ruku po ruku u svim slučajevima nenormalnosti kod dece. Kod nas, su prvi počeci obrazovanja osoba sa invaliditetom započeli donošenjem Sanitetskog zakona (1882. godine), da bi se posle toga pojavila prva grupa učitelja koja odlazi u inostranstvo (pre svega u Beč i Berlin) na školovanje. Njihove prve obuke su bile da se oni osposobe za rad sa slepim osobama – učenicima, kojih je posle rata bilo mnogo. Prvo, praktično rešenje, ovih školovanja, je bilo osnivanje Zavoda za slepe, gluve i telesno invalidne dece u Zemunu 1929. godine, inicijativu je pokrenuo Veljko Ramadanović, pa je i pri Ministarstvu prosvete osnovano Odeljenje za nedovoljno razvijenu decu. Posle toga započinje ciklus obrazovanja učitelja za rad sa ovom decom i osnivanje mnogobrojnih škola i Zavoda.

Specijalna pedagogija ima široko područje teorijskog i praktičnog rada sa raznim kategorijama dece sa ometenošću. U početku je taj obim bio uzan jer je obuhvatao samo decu sa izrazitim senzornim oštećenjima (slepu, gluvu, invalide i idiote) da bi se kasnije on sve više širio, tako da danas ona obuhvata sve kategorije dece kojoj su potrebni specijalni metodski postupci ili specijalni uslovi rada. Prema tome, specijalna pedagogija je nauka o zakonitostima razvoja, vaspitanja i nastave dece koja imaju psihički ili fizički nedostatak, odnosno u zadatak specijalne pedagogije ulazi razrada metoda izučavanja, defektne dece, određivanje puteva i sredstava kompenzacije defekata i njihovo razvijanje, razrada osnova sistema vaspitanja i uključivanje ove dece u društveno korisnu delatnost (Савић, 1966:11). Izazov obrazovanja (i posebno specijalnog obrazovanja) leži gore sve tamo gde zdrav razum vidi nemogućnost promena i neizvodljivost bilo koji oblik napretka: u pedagoškim i starim školama postoji posebna veza

- zaista, element posebne medijacije - između utopije i pedagogije (i između utopije i obrazovanja) koji dolazi do izražaja u dimenziji mogućnost (Caldin, 2014). Specijalna pedagogija je kontinuirani sastav odnosa, akcija i projekata (Caldin, 2016).

Specijalna pedagogija kao posebna defektološka disciplina u zavisnosti od tipa hendikepa obuhvata sledeća područja svoga rada, a prema Defektološkom leksikonu Defektologija se dijeli na opštu i defektologiju prema tipu hendikepa i to: oligofrenologija, surdologija, tiflogologija, logopedija, somatopedija i etopedija – tretman dece sa poremećajima u društvenom ponašanju.

-Oligofrenologija, izraz oligofrenologija vodi porijeklo od grč. reči oligos– malen i frenos razum, što znači slaboumnost ili maloumnost. Oligofrenologija je naučna oblast defektologije koja se bavi svim naučnim oblastima u procesu tretmana, te različitim uzrocima i oblicima mentalno retardiranih osoba. Razlikujemo mentalnu retardaciju od mentalne defektnosti. Naime mentalna retardacija predstavlja hendikep uslovljen supkulturnom okolinom, dok mentalna defektnost se odnosi na anatomsko patološke promjene na CNS-u . Mentalnu nedovoljnu razvijenost ne treba smatrati kao bolest već kao stanje organizma, što znači da je tretman ove dece više predmet vaspitnih nego medicinskih uticaja. Vaspitno obrazovnim tretmanom, pojedinim kategorijama ove dece omogućuje se da svojim znanjima budu što bliži svojim vršnjacima i da se na što bolji način prilagode sredini u kojoj žive. Grupacija mentalno nedovoljno razvijene dece i odraslih je najbrojnija među hendikepiranim licima i vrlo je heterogena s obzirom na stepen zaostalosti, etiologiju (uzročnike), kliničku sliku i tretman. Donekle , zbog navedenog kod nas se danas koristi više različitih termina za mentalnu retardaciju, pa se pominju: mentalna defektnost, mentalna zaostalost, mentalna nedovoljna razvijenost, psihička zaostalost, psihička defektnost, intelektualna nerazvijenost, intelektualna ograničenost, slaboumnost, maloumnost, tupost, oligofrenija, mentalna inferiornost, mentalna hendikepiranost, nepotpuna mentalna razvijenost, hipfrenija, ortofrenija, supkulturna mentalna zaostalost, idiotija, imbecilnost, debilnost i slično. Kada se govori o terminologiji D. Đorđević (1979. 62) naglašava da U stručnoj literaturi mogu se naći sledeći termini: amencija, supkulturno stanje, umna hendikepiranost,, atipičan mentalni razvoj, mentalna hendikepiranost itd. Naveden veliki broj termina je donekle razumljiv, pošto se mentalna retardacija odnosi na psiho – somatski razvoj ličnosti. To je složena pojava koju je vrlo teško terminološki definisati pošto se radi o medicinskim psihološkim, pedagoškim i socijalnim aspektima i kategorijama. Međutim, poslije naučnog skupa u Španiji – Salamanka, 1994.g. usvojen je termin za svu decu sa smetnjama u razvoju i preporučen za upotrebu iz više opravdanih razloga, Deca sa posebnim potrebama.

-Logopedija je interdisciplinarna defektološka nauka koja se bavi vaspitanjem i obrazovanjem dece poremećena govora, glasa, jezika, čitanja, pisanja i gestovnomimičkog izražavanja.

-Tiflogologija (tiflopedagogija) potiče od grč. riječi typhlos – slijep, logia – nauka koja se bavi zakonitostima unapređivanja nastave, vaspitanja i obrazovanja habilitacijom i rehabilitacijom dece oštećenog vida, odnosno slabovidim i slijepim licima. Znači, ona se bavi obrazovanjem i profesionalnim osposobljavanjem slabovidih i slijepih osoba i njihovim uključivanjem u društveni život.

-Surdopedagogija je defektološka naučna disciplina koja se bavi vaspitanjem i obrazovanjem gluvoneme i nagluve dece. Osnovni su joj zadaci: da usavrši metode detekcije slušnih oštećenja, da koristi najpovoljnije vaspitne metode, da izvrši obuhvat tretmanom dece što ranije, ustvari odmah poslije dijagnosticiranja, da sistematski organizuje osposobljavanje ove populacije dece i da se nakon primarne edukacije nastavi na daljem stručnom i opštem obrazovanju u raznim klubovima i društvenim organizacijama.

-Somatopedija (somatologija) je defektološka disciplina koja se bavi rehabilitacijom dece sa nedostacima i anomalijama u strukturi tela. Posebno o invalidima paraplegičarima kod kojih je došlo do oduzetosti delova tela prouzrokovana obolenjima kičmene moždine ili mozga.

- Pedagogija rada sa vaspitno zapuštenom decom – etopedija, je posebna defektološka oblast koja u suštini predstavlja poseban pedagoški tretman dece kod koje je došlo do poremećaja u društvenom ponašanju.

Praksa i teorija specijalne pedagogije u Srbiji traje od postanka srpske države u srednjem veku pa sve do danas. Specijalna pedagogija je prošla put analogan onome kojim je prolazila i kultura srpske države a to bogatstvo tretiranja defektnih lica nosilo je u sebi pečat epohe u kojoj je nastajalo i živelo, tako da imamo periode sa karitativnom koncepcijom i animističko-demonološkim shvatanjem kauziliteta pojave defekta, sa humoralnom, prostonarodnom koncepcijom hipokratovske medicime oličene u manastirskoj i etnografskoj tradiciji i lekariši (koja je trajala sve do organizovanja saniteta u oslobođenoj Srbiji); imamo pojavu filantropa koji su nekritički unosili u našu specijalnu školu bitna strujanja pojedinih grana specijalne pedagogije Evrope i prbe začetke školovanja defektnih lica, i nesigurne početke državne intervencije u ovoj oblasti, dok najzad državna intervencija nije i formalno ozakonjena krajem treće decenije dvadesetog veka.

Od osamdesetih godina prošlog veka, politika obrazovanja u Srbiji za decu sa posebnim potrebama prošla je kroz tri prilično različite faze. Prva faza je započela tokom Dekade invalida (1983-1992) koju su inicirale Ujedinjene nacije.

Tokom ove faze republike i pokrajine Federativne Republike Jugoslavije postigle su saglasnost oko usvojanja svetskih trendova u obrazovanju poput obaveze da omoguće obavezno obrazovanje za sve; da prilagode obrazovanje dece sa posebnim potrebama mogućnostima ove dece; i da uključe decu sa ometenošću u programe rane intervencije. 1 Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta, koju je Srbija 1990. godine prihvatila i ratifikovala i koja jasno izražava potrebu da se obezbede jednaki uslovi u obrazovanju za svu decu, kao i Deklaracija o obrazovanju za sve (EFA) promovisale su novu obrazovnu paradigmu.

Poslednjih nekoliko godina, posle uspostavljanja nove demokratske vlade u Srbiji 2000. godine, počela je treća faza i pokrenute su reforme obrazovanja zasnovane na principima koji promovišu inkluzivni pristup u kome deca imaju mogućnost izbora u skladu sa svojim potencijalima, sposobnostima i talentima, pri čemu se izbegava diskriminacija zasnovana na predrasudama i stereotipima. Inicijative za inkluzivno obrazovanje fokusirane su na one grupe kojima su u prošlosti uskraćene mogućnosti kvalitetnog obrazovanja kao što su deca sa smetnjama u razvoju, deca na bolničkom i kućnom lečenju, deca pod rizikom poput dece iz depriviranih socio-ekonomskih sredina, dece žrtava ratnih dešavanja, deca izbeglih i raseljenih lica, deca sa poremećajem u ponašanju i, u širem kontekstu, i nadarena deca.

Razvoj zakonodavstva koji se odnosi na obrazovanje dece sa posebnim potrebama i specijalnu školu počinje donošenjem Ustava SFRJ 1963. godine u čijim odredbama se jasno navode prava dece sa ometenošću u razvoju i invalida kao i obaveze društvene zajednice da im ta prava obezbedi. Nakon Ustava sledi donošenje Zakona o specijalnim školama (1961-1965) koji je sadržao zadatke koje specijalna škola treba da realizuje: da ubrza ili otkloni nedostatke ili poremećaje u razvitku; da razvije sposobnosti i sklonosti ove dece; da otkloni posledice nastale nedostacima i poremećajima; da usmerava, priprema i osposobljava učenike za zanimanja i pozive koji odgovaraju njihovim sposobnostima i sklonostima; da učenike osposobi za lakše aktivno uključivanje u privredni i društveni život zajednice; da učenicima omogući druženje, zajednički rad i razonodu sa njihovim vršnjacima iz redovnih škola; da saraduje sa roditeljima ili starateljima. Deset godina kasnije Zakon o specijalnom vaspitanju i obrazovanju (1976) daje definiciju deteta ometenog u razvoju: pod decom ometenom u razvoju smatraju se deca čiji su telesni, mentalni, govorni i emocionalni razvoj, raščćenje i sazrevanje, na duže vreme toliko oštećeni da im je neophodno obezbediti specijalno obrazovanje. Zakonom su predviđene sledeće kategorije koje uključuju decu sa oštećenim vidom, sa oštećenim sluhom, sa poremećajima govora i jezika, telesno invalidnu, mentalno zaostalu, visoko ometenu u razvitku. U okviru ovih kategorija je utvrđen stepen ometenosti. Odluka o kriterijumima za razvrstavanje dece ometene u razvoju donesena je 1977, sa manjim izmenama 1986, i ona dalje razrađuje kategorije i stepen ometenosti. Zatim slede Zakon o izmenama i dopunama zakona o vaspitanju i obrazovanju dece i omladine ometene u razvoju (1989) i Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju (1990).

2002. godine donesen je Zakon o izmenama i dopunama zakona o osnovnoj i srednjoj školi koji predstavlja promenu u načinu na koji sistem funkcioniše. U delu koji se odnosi na decu sa razvojnim problemima, Zakon uređuje postupak razvrstavanja i nadležnost lokalne zajednice u imenovanju Komisije za razvrstavanje dece ometene u razvoju, utvrđuje proceduru za imenovanje drugostepene komisije koja se bavi žalbama ulozenim protiv odluka prvog stepena i navodi obaveze roditelja i staralaca. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja usvojen je 2003, a izmene i dopune 2004. Došlo je do očigledne promene u pravnoj filozofiji koja se odnosi na decu sa posebnim obrazovnim potrebama. Novi zakon garantuje jednake obrazovne mogućnosti deci sa problemima u razvoju.

Danas, u Srbiji funkcionišu dva paralelna sistema obrazovanja, sistem redovnog obrazovanja (za većinsku populaciju) i sistem specijalnog obrazovanja (za učenike sa ometenošću). Ove, specijalne škole, su različite u zavisnosti od vrste ometenosti koju deca imaju, a mnoge od njih su i internatskog karaktera. Zanimljivo je istaći kako je nastao i sam naziv specijalna škola, Hilfsschule (school for fools - škola za glupake, budale) 1926. na inicijativu Ponsesa (Ponsens) i Fišera (Fisher) menja naziv u Sonderschule – specijalne škole. Trenutno, u Srbiji funkcionišu 47 posebnih (specijalnih) škola, od kojih je: za mentalnu retardaciju (oligofrenija), ima 34 škola, od kojih je 20 škola za osnovnoškolski i srednjoškolski uzrast (ŠOSO - Škola za osnovno i srednje obrazovanje), 13 škola za osnovnoškolski uzrast, i 1 srednja škola; za decu sa poremećajima u ponašanju ima 1 škola (ŠOSO - Škola za osnovno i srednje obrazovanje); za decu sa motoričkim smetnjama ima 1 škola za osnovnoškolski uzrast; za decu sa oštećenim vidom ima dve škole (jedna je samo za osnovnoškolski uzrast, a druga je ŠOSO); za decu oštećenog sluha ima 8 škola, od kojih je 6 ŠOSO, a dve su samo osnovne škole. Podaci Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja navode u školskoj 2014/15 godini u ovim školama bilo ukupno 4.955 učenika (od kojih je 3.818 učenik osnovnog obrazovanja i 1.137 učenik srednjeg obrazovanja. prema navedenim podacima, neki oblik specijalnog obrazovanja pohađa nešto preko 7.185 učenika (ovde su i uračunata i specijalna odeljenja redovnih škola) odnosno manje od 1% ukupne učeničke populacije.

Ekspertska grupa Ministarstva prosvete Republike Srbije (2002) je u skladu sa socijalnim modelom preporučila termin „deca kojoj je potrebna posebna društvena podrška“. Definicija ove kategorije jeste da su to deca koja bez pomoći odgovarajućih društvenih službi najverovatnije neće dosegnuti ili održati očekivani nivo fizičkog, intelektualnog, emocionalnog i socijalnog razvoja. „Deca sa posebnim potrebama“ ili „deca kojoj je potrebna posebna društvena podrška“ su termini koji uključuju i decu sa ometenostima u razvoju i decu pod rizikom. Deca sa smetnjama u razvoju su deca kod kojih je smetnja nastupila usled organskih poremećaja: u mentalnom, senzornom, govorno-jezičkom i fizičkom razvoju ili kao posledica hroničnih i sistemskih bolesti. Deca pod rizikom su ona kod koje je zastoj u razvoju nastao kao posledica izrazito nepovoljnih socijalnih, kulturnih i ekonomskih uslova života. U ovu grupu spadaju: deca sa poremećajem u ponašanju kao posledica emocionalnih i socijalnih problema u razvoju, deca bez roditeljskog staranja, zlostavljena deca, deca izbeglih i raseljenih lica, deca žrtve rata, deca iz socijalno depriviranih sredina (na primer: romska deca usled nepovoljnih uslova za život često zaostaju u razvoju i rešenjima komisije se razvrstavaju u specijalnu školu). U ovu definiciju su uključena i nadarena deca kojoj je takođe potrebna posebna vrsta podrške. Zajedničko za ove grupe je da su podjednako marginalizovane, a prve dve su i segregirane. Ova klasifikacija dovodi do jasnih teoretskih i metodoloških osnova za aktivnosti usmerene na poboljšanje obrazovanja.

U ovim, novim zakonskim rešenjima pojavljuje se definicije sledećih pojmova: integracije, inkluzije i inkluzivnog obrazovanja.

Integracija dece sa ometenošću u redovne škole ili u šire društveno okruženje podrazumeva ubacivanje deteta u postojeći sistem onakav kakav jeste bez prilagođavanja posebnim potrebama pojedinca. Naša iskustva sa integracijom datiraju od sredine osamdesetih godina prošlog veka kada je u nekim republikama postavljen i zakonski okvir za integracionu implementaciju. Za pokret ka integraciji pokazale su poseban interes humanitarne organizacije i roditelji. U praksi, međutim, vrlo brzo se pokazalo da redovne škole nisu pripremljene za rad sa ovom decom. Istraživanja su pokazala da učenici sa ometenošću postižu veoma slabe rezultate u školi i da ih vršnjaci ne prihvataju. Usled ovakvih okolnosti, integracija se tumačila kao stav u kome je dete samo fizički prisutno u neadaptiranoj sredini. Uprkos očiglednom neuspehu, integracija je postala dobra startna pozicija za razvoj inkluzivnog koncepta.

Okvir u kome je shvaćena i definisana inkluzija, postavljen je iz socijalne perspektive iz koje se gleda na ometenost i posebne potrebe kao na nešto što nije individualna karakteristika pojedinca nego istovremeno i karakteristika društvenog okruženja. Definicija inkluzije je bazirana na socijalnom modelu ometenosti i modelu pozitivnog pristupa obrazovnim potencijalima koje dete poseduje. Inkluzija lica sa smetnjama u razvoju i ostalnim posebnim potrebama podrazumeva obavezne izmene i prilagođavanje društvenih institucija kao i društva uopšte kako bi se izašlo u susret ovim licima i njihovim posebnim potrebama. Inkluzivno obrazovanje se prvenstveno odnosi na praksu i pravo dece sa smetnjama u razvoju da se školuju zajedno sa svom ostalom decom i pohađaju škole u svom susedstvu u koju bi inače išli da nemaju razvojne teškoće.

Inkluzivno obrazovanje podrazumeva potpuno uključivanje učenika sa posebnim potrebama u odeljenje sa ostalim učenicima, uz mogućnost da mu se pruži dodatna podrška u različitim vidovima: posebna podrška učeniku od strane nastavnika dok radi sa čitavim odeljenjem; uvođenje asistenta u nastavu koji na času paralelno radi uz nastavnika, odnosno pomaže deci sa posebnim potrebama; povremeno izdvajanje učenika sa posebnim potrebama u male grupe sa kojima radi specijalno obučeni nastavnik (defektolog); povremeni individualni rad učenika; obrazovanje u redovnom odeljenju, a rehabilitacioni tretman se vrši u specijalizovanim ustanovama; drugi vidovi i oblici pomoći i dodatne podrške. „Uključenost je jedna od najnovijih strategija specijalnog obrazovanja a inkluzija znači potpunu uključenost deteta sa posebnim potrebama u život škole“ (Козырева, 2014).

Delimično inkluzivno obrazovanje ima dve osnovne varijante: posebna odeljenja pri redovnim školama gde bi se obezbedilo zajedničko učestvovanje u nastavi sa ostalim učenicima iz pojedinih predmeta kao što su fizičko, muzičko i likovno vaspitanje kao i u vannastavnim školskim aktivnostima. Pojedinih učenicima iz specijalnih odeljenja koji su uspešni na određenim predmetima i mogu da se uklupe u redovnu nastavu treba organizaciono obezbediti tu mogućnost. Posebna odeljenja pri specijalnim školama su drugi oblik delimično inkluzivnog obrazovanja i uključuju centre za obrazovanje, rehabilitaciju i rehabilitaciju u kojima će iz nekih predmeta biti organizovana zajednička nastava sa vršnjacima iz susedne redovne škole, kao i mogućnost da individualni učenici pohađaju neke časove u redovnoj školi. Predviđa se i organizovanje izbornih predmeta ili vannastavnih aktivnosti u specijalnoj školi zajedno sa učenicima iz redovne škole.

Specijalno obrazovanje u specijalnim školama (centrima za obrazovanje, rehabilitaciju i rehabilitaciju) zadržalo bi se za one učenike sa smetnjama koji imaju teške i višestruke smetnje u razvoju koje nameću tako visoke obrazovne barijere da im je potrebna izuzetno velika podrška i tesna povezanost obrazovanja sa rehabilitacijom. Unutar specijalnog obrazovanja predlažu se tri različita nastavna plana i programa (A, V i C) koji su opisani u odeljku o

planu i programu, pri čemu bi A program bio najbliži mogućnosti prelaska u redovni sistem i predstavljao bi neku vrstu pripreme za njega. A najveći razlog, po mišljenju Ekspertske grupe, a i po Izveštaju iz Salamanke (1994) je taj što zaposleni u specijalnim školama poseduju stručnost potrebno za ranu prepoznavanje i identifikaciju dece sa smetnjama u razvoju. Ove škole mogu da posluže kao resursi i trening centri za zaposlene u redovnim školama. Najzad, specijalne škole i specijalna odeljenja pri redovnim školama mogu da nastave da pružaju najprikladnije obrazovanje za relativno mali broj dece sa smetnjama u razvoju kojoj se ne može adekvatno izaći u susret u redovnim odeljenjima odnosno školama.

Danas, se obrazovanje dece sa nekom vrstom ometenosti, obavlja u redovnom sistemu (školama) i specijalnim školama. Značajno je reći i da sistem obrazovanja dece sa ometenošću, kreće od predškolskog obrazovanja, osnovnog obrazovanja, srednjeg obrazovanja do visokog obrazovanja (u skladu sa njihovim mogućnostima i željama). Ukoliko definišemo vrestu ometenosti, vidimo da se u okviru njih vrše razne stepena obrazovanja, dok kod mentalne retardacije imamo najviši stepen obrazovanja koji se definiše kao radno osposobljavanje (II stepen), kod ostalih kategorija imamo više stepene obrazovanja (kod dece oštećenog sluha (II, IV i VI stepen, sa mogućnošću završavanja i visokih škola), kod slepih i ostalih ometenosti nema ograničenja njihovog školovanja. Iz ovoga vidimo veliku fleksibilnost našeg obrazovnog sistema, koji je postavljen tako da se detetu sa ometenošću omogućuje, da prema sopstvenim željama i sposobnostima, može da se obrazuje ili po redovnom (većinskom) sistemu ili po posebnom sistemu prema vrsti ometenosti koju ima. Za svu decu koja ne mogu (iz raznih razloga) da savladaju redovni obrazovni program, izrađuje se tzv. Individualni obrazovni plan (IOP) koji mu omogućava, da prema sopstvenim mogućnostima savlada ishode koji se postavljaju kao cilj savladavanja nastavnog programa. I u samom IOP-u se ti ciljevi postavljaju fleksibilno, tako da dete može u toku školovanja da menja IOP-e u zavisnosti da li je prevazišao postavljene ciljeve ishoda ili nije.

ZAKLJUČAK

Ustav Republike Srbije garantuje da deca uživaju ljudska prava u skladu s svojim uzrastom i duševnom zrelošću prepuštajući zakonima da bliže urede prava deteta. Republika Srbija potvrdila je sve najznačajnije međunarodne ugovore koji se odnose na ostvarivanje i zaštitu prava deteta, čime je preuzela obaveze da svakom detetu na svojoj teritoriji obezbedi najviši stepen ostvarivanja prava garantovanih međunarodnim ugovorima. Tokom protekle decenije doneto je, izmenjeno i dopunjeno mnoštvo propisa koji su od uticaja na ostvarivanje, zaštitu i unapređenje prava deteta i usvojeno je niz strateških dokumenata u ovoj oblasti.

Specijalna pedagogija ima svoju tradiciju i evolutivan put koji čini sadržaj teorije i prakse nje kao nauke. Za razliku od drugih pedagoških disciplina u izgradnji specijalne pedagogije učestvuju, pre svega humanitarne nauke, medicina i socijalna politika znatno više nego što je to u drugim pedagoškim granama. Predmet brige specijalne pedagogije je zdravstveno ili socijalno hendikepirani pojedinac, kome je potrebna podrška koja je usmerena na njegovo vaspitanje, obrazovanje, radno osposobljavanje kao i celokupno socijalno uključivanje. Prema tome, specijalna pedagogija je nauka o zakonitostima razvoja, vaspitanja i nastave dece koja imaju psihički ili fizički nedostatak, odnosno u zadatak specijalne pedagogije ulazi razrada metoda izučavanja, defektne dece, određivanje puteva i sredstava kompenzacije defekata i njihovo razvijanje, razrada osnova sistema vaspitanja i uključivanje ove dece u društveno korisnu delatnost.

Razvoj zakonodavstva koji se odnosi na obrazovanje dece sa posebnim potrebama i specijalnu školu počinje donošenjem Ustava SFRJ 1963. godine u čijim odredbama se jasno navode prava dece sa ometenošću u razvoju i invalida kao i obaveze društvene zajednice da im ta prava obezbedi. 2002. godine donesen je Zakon o izmenama i dopunama zakona o osnovnoj i srednjoj školi koji predstavlja promenu u načinu na koji sistem funkcioniše. U delu koji se odnosi na decu sa razvojnim problemima, Zakon uređuje postupak razvrstavanja i nadležnost lokalne zajednice u imenovanju Komisije za razvrstavanje dece ometene u razvoju, utvrđuje proceduru za imenovanje drugostepene komisije koja se bavi žalbama uložnim protiv odluka prvog stepena i navodi obaveze roditelja i staralaca.

Danas, u Srbiji funkcionišu dva paralelna sistema obrazovanja, sistem redovnog obrazovanja (za većinsku populaciju) i sistem specijalnog obrazovanja (za učenike sa ometenošću). Ove, specijalne škole, su različite u zavisnosti od vrste ometenosti koju deca imaju, a mnoge od njih su i internatskog karaktera. Trenutno, u Srbiji funkcionišu 47 posebnih (specijalnih) škola, od kojih je: za mentalnu retardaciju (oligofrenija), ima 34 škola, od kojih je 20 škola za osnovnoškolski i srednjoškolski uzrast (ŠOSO - Škola za osnovno i srednje obrazovanje), 13 škola za osnovnoškolski uzrast, i 1 srednja škola; za decu sa poremećajima u ponašanju ima 1 škola (ŠOSO - Škola za osnovno i srednje obrazovanje); za decu sa motoričkim smetnjama ima 1 škola za osnovnoškolski uzrast; za decu sa oštećenim vidom ima dve škole (jedna je samo za osnovnoškolski uzrast, a druga je ŠOSO); za decu oštećenog sluha ima 8 škola, od kojih je 6 ŠOSO, a dve su samo osnovne škole.

LITERATURA

- Арсиф, Р. (2014). Инклузија као хумани приступ образовању деце са посебним потребама, Међународни тематски зборник: *Улога образовања и васпитања у развијању хуманистичких, интеркултуралних и националних вредности*, Филозофски факултет, Косовска Митровица, стр 31-48,
- Арсиф, Р., Ковачевић, Ј. (2010). Методолошки приступ инклузивном образовању у средњој школи у Србији, *У Образовање и усавршавање наставника-дидактичко-методички приступ*, ур. Маринковић Снежана и Николић Видан, Учитељски факултет у Ужицу и Универзитет Константин Филозоф, Педагошки факултет Нитра (Словачка), стр. 507-518,
- Арсиф, Р. (2013). Од „старе школе“ до „школе по мери детета“, Зборник радова Учитељског факултета Призрен-Лепосавић, Бр. 7, УДК 378, ISSN 1452-9343, COBISS.SR-ID 140941068, стр. 43-57
- Влахов, Г. (1956). *Социјални аспекти рехабилитације дефектних лица*, Београд.
- Делор, Ж. (1996). *Образовање скривена ризница*. Унеско: Извештај међународне комисије о образовању за XXI век. Београд: Министарство просвете Р. Србије.
- Козырева, О.А. (2014). Создание инклюзивной образовательной среды как социально-педагогическая проблема, Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). Вол. 1 (142), 112-115,
- Хижняк Л. А. (2016). *Содержание компетенций педагога инклюзивного образования //Достижения науки и образования*. - 2016. - №. 4. - С. 78-85.
- Министарство просвете и науке Р. Србије: *Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године*, нацрт за дискусију, 2012,
- Организације за економску сарадњу и развитак (2007). Извештај: Просветна политика за угрожене и хендикепиране ученике у Југоисточној Европи,
- Педагошки лексикон*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1996.
- Педагошка енциклопедија II*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1989.
- Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године*, Службени гласник РС број 107/2012,
- Скала, А. (1931). *Појам педагогије лечења*, *Учитель*, бр.32, Београд.
- Чутурило, С. (1937). *Педагогика или наука о васпитању*, Београд.
- Biewer, G. (2017). *Grundlagen der Heilpädagogik und inklusiven Pädagogik*, (3. Aufl.) Bad Heilbrunn: Klinkhardt.
- Caldin, R. (2014) *Educatability and possibility, difference and diversity: the contribution of Special Pedagogy*, Education Sciences & Society - Open Access Peer Reviewed Journal, Vol 10, No 1, 65-77,
- Caldin, R. (2016). I processi inclusivi nella prima infanzia tra diritti e responsabilità. Education Sciences & Society, 2, 106-126.
- Hanselman, H. (1956). *Ortopedagogija, njena suština, njene mogućnosti i njene granice*, Izabrani referat sa Trećeg internacionalnog kongresa za ortopedagogiju, s nemačkog preveo Drago Magjer, Zagreb,
- Hülshoff, T. (2015). *Medizinische Grundlagen der Heilpädagogik*, 3rd Edition, UTB GmbH.
- Hrvatska enciklopedija* (2009). Leksikografski zavod Miroslava Krleža, Zagreb